

Лук'яненко О. В. Ціна життя полтавських освітян часів деєталінізації / Олександр Вікторович Лук'яненко // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – №XIV-XV. – С.154-160.

УДК 94(477) «1953-1964»

Лук'яненко О. В.

«ЦІНА ЖИТТЯ» ПОЛТАВСЬКИХ ОСВІТЯН ЧАСІВ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ

У статті проводиться аналіз повсякденного життя науково-педагогічної еліти часів деєталінізації. Автор відтворює місце грошей у житті викладачів вищої школи. На основі архівних матеріалів відбувається пошук відповіді на запитання, чи вистачало викладачам заробітків, які їм давало офіційне робоче місце в інституті.

Радянські керманічі доволі довгий час будували соціалізм та комунізм різними способами, шукали їхні розгорнуті та прискорені форми, аби подати народів надію на краще. У всій цій гонитві за «синім птахом» Країни Рад залишалося єдине питання: як у цій гонитві жили самі громадяни країни?

Одним з доволі цікавих періодів є час постійних «економічних перегонів» з Америкою у добу деєталінізації. Газетні шпальта продовжували грати на трудовому ентузіазмові населення, а реальність – на фізичному та психічному здоров'ї мас. Спробуємо витворити картину того, як гроші хрущовських часів дозволяли вижити освітянам у часи розгорнутого будівництва комунізму. У центрі нашої уваги будуть освітяни вищої педагогічної школи Полтавщини, молодь, що вийшла з його стін та поповнила лави учителів краю, та студенти.

Якщо подекуди звертати увагу на незадовільний матеріальний стан серед науково-педагогічної інтелігенції УРСР вважалося чимось «буржуазним» та ницим [1, С. 215], полтавські освітяни цим не гребували. трудовий ентузіазм і робота за ідею уже були не дуже популярними у колі педагогів. Освітяни чудово розуміли ціну своєї праці. Так, викладач курсу фізіології Олексій Жуков у 1954 році написав заяву на звільнення з вишу через перевантаження, мотивуючи це тим, що має оклад у 1050 карбованців, а по стажу мав би

отримувати 1200 карбованців, що читає окрім офіційно оформленого на нього курсу фізіології, ще й гістологію та анатомію. Тому, маючи «відсутність упевненості виконання дирекцією гарантій створення умов для роботи над собою», звільнився [2].

Принагідно зауважимо, що це був не унікальний прояв «самозбереження». Професорсько-викладацький склад неохоче погоджувався навіть на безоплатне читання лекцій у Товаристві поширення наукового та політичного знання (у 1956 році педагоги відвідали на 26% більше оплачуваних семінарів (506 заходів), аніж «благодійних» зборів [3]. Товариство очолював викладач Полтавського державного педагогічного інституту (ПДПІ) Дмитро Степанов, тому у його складі було багато колег з вишу. За одну лекцію у місті освітяни отримували від 54 до 69 карбованці (суму, що уповні покривала щоденні витрати родини) [4]. Якщо ж лектори їздили з Полтави до районів, то за кожну лекцію отримували від 150 карбованців [5]. Студенти ж вишу, які входили до лав Товариства у якості членів-змагальників, отримували 27 карбованців за кожен виступ. Проте, ці гроші багатьма з них видавалися значно заниженою оцінкою їхньої витрати час та сил [6].

Практика пошуку заробітку у товаристві попри «благородні» цілі поширення знання була доволі розповсюдженою. Багатьом лекторам пропонували читати лекції на підприємствах чи установах, на що вони погоджувались одразу, коли ж додавали, що лекції будуть безкоштовними, ті відмовлялись, говорячи: «у мене нарада, у мене засідання кафедри і справа закінчувалася тим, що у цей час вони будуть хворіти і читати лекції не зможуть» [7]. Звичайно були випадки, коли на пропозицію прочитати безкоштовну лекцію, лектори відповідали прямо, як то робив полтавчанин Сергеев: «ви не перетворюйте мене на раба» [8].

Шукаючи межі заробітку освітян ПДПІ, зауважимо, що відповідальні за лекційні курси отримували 3% виплати від заключного договору на лекції з їхньої секцій [9]. Для прикладу, подивимось, що працівник ПДПІ Степан Данішев, який завідував секцією міжнародних відносин у Товаристві міг отримувати доволі значні кошти, якщо лише 1955 року його секція вчитала

882 лекції по самій Полтаві [10]. Окрім цього, для лекторів-педагогів навіть існувала «таблиця винагород» за лекційну пропаганду. Так, прочитавши більше 50 лекцій, викладач міг отримати суму у 300 карбованців, що дорівнювало місячному окладу працівника господарської частини навчального закладу.

Матеріальний стимул лекторів Товариства поширення політичного та наукового знання Полтавщини	
Кількість прочитаних лекцій	Сума винагороди
11-20 лекцій	50 карбованців
21-30 лекцій	100 карбованців
31-50 лекцій	200 карбованців
Більше 50 лекцій	300 карбованців

Так, наприклад, за 1959 рік було видано подібних «заохочень» на суму 44 000 карбованців! [11] Також варто мати на увазі, що педагоги отримували 75 карбованців за рецензування кожної статті, поданої до товариства [12].

Проте, уже під кінець хрущовської епохи влада кинеться, що люди «люблять гроші» більше за ідею. Їх будуть називати «ентузіастами гонорару», проти яких освітяни Полтави крок за кроком почнуть виступати, відмовляючись від своїх гонорарів на користь Товариства [13]. Тоді почнеться пропаганда «безсрібників»: одним з них стане викладач ПДПІ Іван Терещенко, який не читав жодної платної лекції у товаристві через високі моральні принципи [14]. Згодом директор педінституту Михайло Семиволос на всю область заявить: «серед членів товариства багато з'являється заробітчани, або інше кажучи, хапуг, замість того, щоб нести в маси більшовицьке слово, вони перетворились в заробітчани, поїдуть в район і за декілька днів зароблять декілька сотень карбованців». До таких «заробітчани він навіть зарахував свою колегу Людмилу Медведовську, яка за 2-3 поїздки у райони отримувала чи не половину заробітку в інституті [15].

Як бачимо, освітяни знали ціну власної праці не лише у стінах вишу. Маючи такий приклад «стійкості за власні інтереси», не дивно, що і

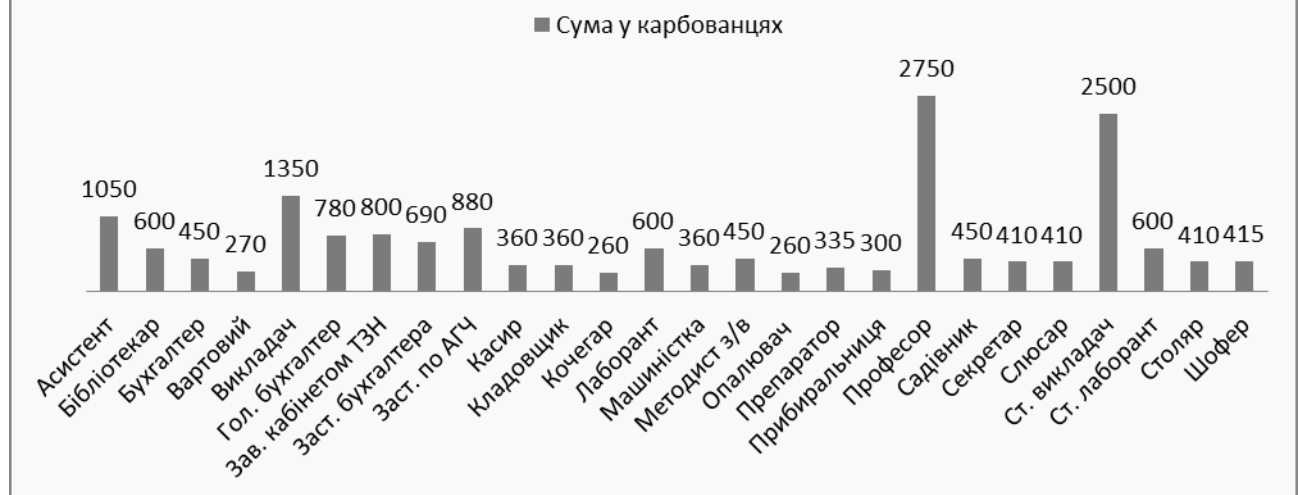
випускники ПДП у місті також високо цінували свою роботу і могли постояти за її гідну оплату навіть із застосування сили. Так, молодий учитель 25-ї школи Жорник свого часу влаштував кидання класним журналом з криками незгоди, коли дізнався, що влада відмінила доплату освітянам у 200 рублів за керівництво класом [16]. З рештою, гроші були чималі.

«Заробляти гроші» у країні соціалізму освітяни спромоглися навіть на художній самодіяльності. Напевне, тому, коли директор Михайло Семиволос поважно заявляв про створення оркестру у ПДП, заступник голови міськкому КПУ Калашник уже попереджав, що «будь-який щойно утворений оркестр перш за все розучує похоронний марш, щоб заробити на цьому гроші, а на інше не звертає уваги» [17].

Кажуть, що ситий голодного не зрозуміє. Тому у членів колективу ПДП вироблялось індивідуальне бачення дійсності у тому числі в залежності від тієї зарплату, яку вони приносили додому. Спробуємо поглянути на таки-собі «табелі про ранги» зарплати у виші у часи хрущовського правління.

Ми зробили контент-аналіз особового складу інституту за 1953-1964 роки. Перелік посад у виші, як видно з гістограми, не вичерпний, а доволі вибіркової. Причиною, окрім коштовності місця, яке міг би зайняти довгий список, є те, що окремі особові справи ще закриті для доступу, тому робота з ними неможлива. У всіх працівників одним з перших документів в була довідка про прийняття на посаду із зазначенням посадового окладу [18]. За суму заробітної плати ми брали максимальний показник, що зустрічався у людей однієї категорії.

Максимальне значення заробітної плати співробітників ПДПІ 1953-1960 років

Найвищий заробіток мали, звичайно, професори та викладачі з науковим ступенем; господарський персонал у країні робітничого пролетаріату отримував найменше. Після грошової реформи 1961 року у заробітних платах колективу ПДПІ дещо поменшало нулів. Проте, це аж ніяк не відзначилось на рівні виплат та на співвідношенні нарахувань. Порівняльний аналіз максимальної суми заробітку констатує ті ж показники, що і раніше.

Максимальне значення заробітної плати співробітників ПДПІ 1961-1964 років

Однак, сума заробітної плати не демонструє того, як жилося освітянам. Для цього варто зазирнути на полиці магазинів, аби дізнатися, що педагогічний колектив вишу міг собі дозволити на такі заробітки. Серед громадян СРСР того часу на запитання «Чому у продажу немає взуття?», анекдотично відповідали: «Босоніж легше наздогнати та перегнати Америку» [19]. Поглянемо на ціни на таке дефіцитне для радянських громадян взуття. У хроніках дня у квітні 1954 року глядачам Країни Рад помпезно рекламували, як у магазинах по-святковому міняли цінники через сьоме за післявоєнні годи зниження цін. Диктор заохотливо говорив про значне здешевлення взуття (найдорожче до «подарунку громадянам» коштувало 426 карбованців, стало 326), побутової техніки (пилосос «Дніпро» подешевшав на 45 карбованців, до 405 карбованців), тканини (креп-сатин здешевів на 20 рублів, до 101 карбованця за метр); подешевшала і всі іграшки на 15% [20].

І справді, взуття видається доволі дефіцитним: рядовому робітнику вишу, який не читав платних лекцій по місту [21], вартістю 70-120 карбованців кожна [22], воно обходилося щонайменше у половину заробітної плати, якщо не перевищувало її.

Жителі області не даремно скаржились, що рівень зарплати був у 3-4 рази нижчим від прожиткового мінімуму [23]. Тому нам також варто подивитись на вартість продуктів харчування, аби дізнатися, співвідношення зарплати та «ціни життя» викладачів ПДП [24]:

Назва товару	Ціна (карбованців)
Батон	1 карб 23 коп
10 яець	8 карб 20 коп
1 кілограм картоплі	55 коп
1 кілограм гречки	4 карб 40 коп
Пиво «Жигулівське»	32 коп
Горілка	40 карб

На придбання усіх товарів з цього короткого списку асистент вишу мав би витратити 5% зарплати (54 карбованці 70 копійок). Якщо раз у два дні займатись поповненням цього «штучно обмеженого» раціону (без «знімання стресу» горілкою), людина б витратила 220 карбованців 50 копійок на місяць. Знову-таки, для викладача із зарплатою у 1200 карбованців, це не такі вже і великі гроші, проте, для комірника це була половина місячного прибутку. Поглянемо на проблему забезпеченості з іншого боку. Науковцям ПДП виплачували добові у часи відряджень. Сума добових, як ми знаємо, відповідає мінімуму, що покриває витрати на харчування на день. У 1953 році сума добових складала 26 карбованців [25]. З цього виходить, що місячні витрати педагога теоретично мали б складати 780 карбованців: половину асистентської ставки. Однак, це лише підкреслює прірву між професорсько-викладацьким складом та обслуговуючим персоналом вишу. У багатьох працівників інституту зарплата складала половину «прожиткового мінімуму».

Разом із цим постає й інше запитання: чи мали доступ полтавські освітяни до усіх необхідних їм товарів? У 1953 році у місті працювали 30 продовольчих магазинів та 60 магазинів промтоварів. Проте, полтавчани доволі часто відчували нестачу жирів, цукру, круп та макаронних виробів [26]. Цікаво, що поки СРСР розвінчувало антипартійну групу, яка начебто не вірила у можливість перегнати Америку по виробництву м'яса та молока, самі полтавці не були забезпечені молоком уповні. На усе місто у 1958 році діяли лише 2 молочні магазини та одне кафе-молочне. На весь обласний центр завозили у кращому випадку 580 літрів молока на день, і то лише для тих, хто записався у чергу доставки [27].

Не дивно, що у місті часто з'являлись анонімні листівки, схожі на ту, що зірвали у Кременчуці: «Товариші робітники та інтелігенція! Подивіться, що робиться навколо нас у містах та селах! У магазинах немає нічого. Всюди хазяйнують жида. Ставки робітникам урізають. Де ж наші продукти, які здають колгоспники. Вимагайте підвищення зарплат та продовольства у магазинах. Прочитайте та розкажіть товаришу» [28].

Передавати зміст полтавцям цього листа доби деєталінізації був резон. Педагоги вишу, як і їхні земляки, часто мали незадоволений попит на меблі, будівельні матеріали, посуд, бавовняні тканини та взуття [29].

Для порівняння зарплати та цін наведемо і список «предметів розкоші», які виставлялися у державній лотереї 1958 року [30]:

Назва товару	Ціна (карбованців)
Волга М-21	40 000
Москвич 402	15 000
Мотоцикл ГЖ-56	5 500
Велосипед чоловічий	583
Велосипед жіночий	642
Магнітола «Дніпро»	1 650
Піаніно	3 890
Холодильник «Дніпро»	2 000

З такими цінами навіть професору довелося б майже 15 років відкладати всю зарплатню, аби проїхатись на власній «Волзі», а скромна бібліотекарка за господарськими витратами, можливо, так би ніколи і не назбирала на жіночий велосипед. Проте, і у таких умовах ЦК КПРС вимагало збільшувати випуск ювелірної продукції та сувенірної продукції, яка мала б користуватися попитом у громадян. Полтавські освітяни після таких змін отримали можливість придбати унікальні чоловічі та жіночі сорочки з Полтавською вишивкою, вишукані дитячі та жіночі рукавички чи подарункові напірники та серветки [31].

Згадаємо нині той факт, що директор вишу часто отримував догани від Міністерства освіти, що обіцяв викладачам допомогти з наданням їм житла у міста разом із виплатою підйомних, як то було з Миколою Ляховим. Розмір підйомних зазвичай дорівнював окладу. Припустимо, викладач переїхав із сусіднього обласного центру у новобудову, де йому варто було б придбати мінімум мінімуму меблів для нормального проживання. Чи міг би він

вкластись у свою місячну зарплату за умови відмови Міністерством виплачувати допомогу залученому спеціалісту? Поглянемо на розцінки, що існували у місті Полтаві у 1953 році [32]:

Назва товару	Ціна (карбованців)
Тарілка	3 карб
Чашка	8 карб 10 коп
Стілець простий	37 карб 05 копійок
Стіл письмовий	315 карб
Електрочайник	97 карб
Шафа книжкова	377 карб 33 коп
Диван м'який	652 карб 80 коп
Гардероб	436 карб
Гардини (за 1 м)	118 карб 85 ком
Килимова доріжка (за 1 м)	206 карб

На придбання цього штучно сформованого нами мінімуму, який відверто далекий від потрібного мінімуму, педагог, який поселявся у новій квартирі часів Хрущова, мав віддати 2251,13 карбованців (старший викладач вишу цілком покривав усі витрати за рахунок місячного заробітку, асистенту довелося б працювати декілька місяців, касиру чи секретареві факультету знадобилося б щонайменше півроку).

У такій дорожнечі радувало одне, що основний «засіб праці» педагогів був стабільно недорогий. Аналіз більшості рецензій та відгуків демонструє, що у 75% випадків до 1960-х років викладачі радше користувалися простими (17 копійок) чи кольоровими олівцями (85 копійок). Навіть директор вишу більшість резолюцій накладав червоним олівцем. Тому «заробляти» гроші було дешевше, ніж їх потім витратити і тримати статус інтелігенції. Бо прийти на роботу із солідним портфелем для асистента означало витратити щонайменше 10% заробітку (126 карбованців).

Список посилань на джерела та літературу

1. Прохоренко О. А. Характерні риси та особливості повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції 40-50-х років ХХ століття / Оксана Анатоліївна Прохоренко // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № 8-9. – С. 210-214
2. Архів Полтавського національного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (далі – АПНПУ). – Ф. 2 Особові справи співробітників та професорсько-викладацького складу. – Опис. Е, Ж, З. – Справа. Жуков Олексій Євгенович. – арк.8.
3. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. Р-6829. Полтавське обласне товариство поширення політичного і наукового знання. – Опис 1. – Спр. 61. Звіти про роботу товариства за 1956 рік – арк. 5
4. Там само. – Спр. 41. Кошторис, штатний розпис, довідки на 1954 рік – арк. 8.
5. Там само. – Спр. 51. Розпорядження та директивні накази районним відділенням товариства (15.01-30.12.1955). – арк. 41.
6. Там само. – Спр. 30. Стенограми другої обласної конференції (10.10.1953) – арк. 51.
7. Там само. – Спр. 48. Протоколи пленумів правління (16.03-18.12.1955). – арк. 90.
8. Там само. – Спр. 50. Стенограма третьої обласної конференції (18.12.1955). – арк. 23.
9. Там само. – Спр. 68. Протоколи засідань пленумів правління (26.02-17.05.1957) – арк. 39.
10. Там само. – Спр. 53. Звіт про роботу товариства за 1955 рік. – арк. 17.
11. Там само. – Спр. 107. Річний фінансовий звіт за 1959 рік – арк. 18.
12. Там само. – Спр. 43. Річний фінансовий звіт за 1954 рік – 27 арк.
13. Там само. – Спр. 101. Протокол №4 пленуму правління. (20.10.1959) – арк. 52.
14. Там само. – Спр. 99. Протоколи засідань президії. Том III. (4.09-25.12.1959) – арк. 17.
15. Там само. – Спр. 101. – арк. 82.

16. Там само. – Ф. 244. Партійні організації Київського району міста Полтави. – Опис 1. – Спр. 3920. Первинна парторганізація КПУ середньої школи №25 міста Полтави. Протоколи партійних зборів (21.01-9.12.1958) – арк.103
17. Там само. – Ф. 12. Полтавська міська партійна організація КПУ– Опис 1. – Спр. 730. Протоколи пленумів міськкому (11.01-30.10.1956) – арк. 49
18. АПНПУ. – Ф. 2 Особові справи співробітників та професорсько-викладацького складу. – Опис. М-2. – Справа. Медведовська Лідія Олексіївна.. – арк.9.
19. СССР: Анекдоты про Хрущева [Електронний ресурс] / Режим доступу до статті // <http://ussr.km.ru/anekdote/khrushchev.html>
20. Архів Олександра Лук'яненка. – Ф.1. – Опис 1. – Справа. Новости дня. Хроники наших дней. Апрель 1954 года. №20 (Режисер:Тулуб'єва З.,1954)
21. ДАПО. – Ф. Р-6829. – Опис 1. – Спр. 60. Штатний розпис, накладні на 1956 рік – арк. 3.
22. Прохоренко О. Характерні риси та особливості повсякденного життя науково-педагогічної інтелігенції 40-х-50-х років ХХ століття / Оксана Прохоренко // Історія повсякденності: теорія та практика: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Переяслав-Хмельницький, 14-15 травня 2010 року / [Упор.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Б.] – П-Хм., 2010. – С.188
23. Брегеда М. В. Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953-1964 рр.: Монографія. / Микола Володимирович Брегеда – Миколаїв, 2010. – С. 42.
24. Лук'янець О. Система харчування міського населення Української РСР у 1951-1955 рр. / Олексій Лук'янець // Історія повсякденності: теорія та практика ... – С.185.
25. ДАПО. – Ф. Р-6829. є. – Опис 1. – Спр. 33. Кошторис, штатний розклад, довідки на 1953 рік. – арк. 14.
26. Там само. – Ф. 15. Полтавський обком КПУ. – Ф. 2. Справи за 1935-1962 роки – Спр. 1291. Інформації, доповідні записки обкому партії ЦК КПРС, ЦК

- КПУ про обговорення пленум ЦК КПРС про злочинну антидержавну діяльність Берії ... (21.01-25.12.1953) – арк. 107.
27. Там само. – Спр. 1686. Інформації, доповідні записки, пропозиції обкому ЦК КПРС (25.02.-31.12.1958) – арк. 44.
28. Там само. – Спр. 1291. – арк. 72.
29. Там само. – Спр. 1686. – арк. 8.
30. Умови грошово-речової лотереї 1958 року // Зоря Полтавщини – 14 лютого 1958. – №32. – С.1
31. ДАПО. – Ф. 15. – Ф. 2. – Спр. 1686. – арк. 108.
32. Там само. – Ф. Р-6829. – Опис 1. – Спр. 35. Річний фінансовий звіт за 1953 рік – арк. 48-54.

Лукьяненко А. В.

«ЦЕНА ЖИЗНИ» ПОЛТАВСКИХ ПЕДАГОГОВ ВРЕМЁН ДЕСТАЛИНИЗАЦИИ

В статье проводится анализ повседневной жизни научно-педагогической элиты времён десталинизации. Автор восстанавливает место денег в жизни высшей школы. На основании архивных материалов происходит поиск ответов на вопрос, хватало ли преподавателям того заработка, который предоставляло им официальное рабочее место в институте?

Lukyanenko O.V.

“LIFE’S PRICE” OF POLTAVA EDUCATORS OF DE-STALINIZATION PERIOD

The analyses of the day-by-day life of the scientific pedagogical elite during the de-stalinization period is shown in the article. The author recreates the place the money had in the system of values of the higher school. The search of answers on the question how the official working-place in the institute completed “money-demand” of the lecturers is made on the rich archive materials.